

Fredrikshamn eller Lovisa utnyttjats, trots att båda städerna var Forsells hemorter. På grund av de bristfälliga källhänvisningarna är det omöjligt att bedöma, i vilken grad till exempel af Forselles släktarkiv kunnat kompensera dessa brister.

Enligt Kjellin är Forsell samtidigt både "den pliktrogne borgmästaren som såg till det allmänna bästa och den kyligt kalkylerade kapitalisten som samlade i de egna ladorna". Han förklarar detta som ett typiskt beteende för frihetstidens borgerskap. Detta tema hade förtjänat en mer ingående behandling också i denna bok. Var Forsells strävanden för att vinna ekonomiska fördelar för Lovisas borgerskap ett osjälviskt tjänande för stadens bästa eller endast ett medel för att främja den egna afärsverksamheten?

Det är ändå speciellt Forsells mytomspunna ungdom som fascinerar Kjellin. Jacob Forsell hörde under Stora ofreden till en av de många partisangrupper, så kallade sissar av ryskans *syščik* som också gett finskans ord *sissi*, som Kjellin har använt i bokens titel. Dessa sissar (irreguljära strövkårer och väpnade friskaror) förde gerillakrig mot den ryska ockupationsmakten. Forsell fick för resten av sitt liv smeknamnet *Sissi-Jaakko* eller Sisse-Jacob. Källmaterialet om dessa år är mycket magert och Kjellin utvidgar det inte med spekulationer. Samtidigt skapar han ändå ett skimmer av legendarisk frihetskämpe runt Forsell, ibland med rent komiska resultat. Enligt Kjellins våghalsiga beskrivning var Sissi-Jaakko "ett namn med klang av Rob Roy och Lasse-Maja, Rinaldo Rinaldini och Djingis-Khan".

En av bokens största brister är att det redan i titeln använda begreppet "klassresa" förblir på svag grund. I Kjellins text förekommer termen inte en enda gång. Enckells epilog räddar i viss mån situationen då hon behandlar Forsells söner som fortsättare av sin fars klassresa. Den äldste sonen blev major, mellansonen bergsråd och den yngste landshövding. Begreppet klassresa är ändå problematiskt,

eftersom Jacob Forsell egentligen inte gjorde någon klassresa. Han var son till en rådman och rusthållare, det vill säga det var från en socialt rätt hög position som han inledde sin karriär. Just före sin död ärades han med adelskap, vilket inte längre betydde något för hans egen karriär, men möjliggjorde senare generationers ständscirkulation. Det är alltså snarare fråga om släkten Forsells klassresa än om Jacob Forsells klassresa.

Summa summarum: *Sissi-Jaakko* är en originell virtuos ytbehandling av Jacob Forsells liv och karriär. För historieälskande amatörer erbjuder boken en njutningsfull läsoplevelse, men yrkeshistorikerna efterlyser fortfarande en Forsellbiografi som uppfyller vetenskapliga kriterier.

Juba-Matti Granqvist

Margus Laidre, *The Great Northern War in Estonia: The Trials of Dorpat 1700–1708* (Tallinn: Argo, 2010). 255 s.

När svenska historiker har skrivit om krigshändelserna under Karl XII:s regeringstid har fokus ofta lagts på kungens person, på huvudarméns fälttåg och på de stora slagen. Det som hände i Baltikum under åren före 1709 har däremot ägnats ett ganska förstrött intresse trots att det stått klart att lokala arkiv rymmer ett väldigt material. Under de senaste hundra åren är det egentligen bara Carl von Rosens *Bidrag till kännedom om de händelser som närmast föregingo svenska stormaktsväldets fall* (1936) som markant skiljt ut sig, men de otryckta källorna för skildringen av kriget i Ingermanland, Estland, Livland och Kurland åren 1701–1704 hämtade von Rosen nästan helt i svenska arkiv. Den estniska historikern Heldur Pallis bok *Mezđu dvumja bojami za Narvu* (1966) är härvidlag en direkt motsats, men det verket har av språkliga skäl knappast vunnit någon större spridning

på denna sida Östersjön. Landsmannen Margus Laidres *Segern vid Narva: början till en stormakts fall* (1996) kan därför sägas vara det första arbete som utifrån lokala källor presenterade en skildring av kriget i Baltikum för en bredare svensk publik. Boken går dock inte längre fram än till sommaren 1701. Denna brist kan Laidre nu i någon mån sägas ha avhjälpt med *The Great Northern War in Estonia: The Trials of Dorpat 1700–1708*.

Dorpat (Tartu) var vid tiden för det stora nordiska krigets utbrott en av de få genuina gränsfästningarna i de baltiska provinserna. Genom den uppdelning av det förväntade bytet som hade gjorts i de rysk-sachsiska alliansdiskussionerna kom staden dock inledningsvis att ligga vid sidan av de större striderna. Först då svenska armén efter slaget vid Narva förlades i vinterkvarter i Dorpats omgivningarna blev kriget en påtaglig realitet för stadens invånare. Försörjningsbördan ökade dramatiskt och staden hade stora svårigheter att möta återkommande krav på bröd och öl åt trupperna. Den lättnad som arméns avmarsch i juni 1701 innebar blev inte långvarig. I början av september trängde stora ryska styrkor in över gränsen och påföljande sommar innebar det svenska nederlaget vid Hummelshof att de östra delarna av Livland utsattes för den första av flera stora ödeläggelseräder. Utifrån bland annat magistratsprotokollen skildrar Laidre detaljerat den oro som bredde ut sig i Dorpat under de återkommande härjningstågen och hur kommandanten Carl Gustaf Skyttes fruktan för ryskt spionage i februari 1703 rentav ledde till att han lät konfrontera borgerskapet i dess helhet med en gripen spion i syfte att utröna vilka i staden som bistod fienden.

Dorpat låg inte bara i frontlinjen för kriget till lands, utan hade sedan 1701 också fungerat som bas för den svenska Peipusekadern. Denna marina sida av gränsstriderna lyser dock närmast helt med sin frånvaro i Laidres bok. Sjöstyrkans siste chef Carl Gustaf Lö-

schern von Hertzfelt presenteras till exempel först i samband med skildringen av eskaderns dramatiska undergång i början av maj 1704. Ganska snedvridet blir också resonemanget kring generalmajor Schlippenbachs ansvar för Dorpats fall, där Laidre (s. 148 f.) tycks vilja göra gällande att denne inte hyste någon verklig önskan att försöka undsätta staden. Detta tar inte hänsyn till den samtidigt pågående belägringen av det som en betydligt viktigare fästning ansedda Narva eller de upprepade försöken från Schlippenbachs sida att åstadkomma en samverkan mellan sin egen styrka och Lewenhaupts kurländska armé. Här kunde Laidre med fördel ha utnyttjat första delen av Hugo Uddgrens Lewenhauptbiografi, där turerna runt de uteblivna undsättningsexpeditionerna berörs (1919, s. 146 ff., 187 ff.).

Möjligen är dessa och andra märkliga inslag av likartad typ ett resultat av bokens av allt att döma något egenartade ursprung. *The Great Northern War and Estonia* förefaller nämligen huvudsakligen bestå av några översatta och redigerade kapitel (s. 476–673) från Laidres sjuhundrasidiga studie *Dorpat 1558–1708: linn väe ja vaenu vabel*, publicerad 2008. Till dem har fogats ett nytt förord och en historiografisk avslutning där samtidens och eftervärldens bild av Karl XII och Peter I diskuteras. Sambandet mellan de båda verken kunde gott ha redovisats i förordet eftersom det skulle ha bidragit till att förklara varför vissa aspekter av kriget, den ambitiösa titeln till trots, har fått en mycket ytlig behandling.

Laidres käll- och litteraturförteckning ger också upphov till frågor. Varför saknas von Rosens *Bidrag* medan ett i sammanhanget avgjort mer perifert arbete som Anders Hanssons *Armfeldts karoliner* finns med? Bland använda arkivsamlingar saknar jag inte minst Flottans arkiv, där bland annat de insända skrivelserna från Löschern och hans änka skulle ha kunnat ge en hel del inblickar i rivaliteten mellan olika livländska befattningshavare. Urvalet av baltiska arkivalier ter sig också aningen märk-

ligt. Varför nämns bara den i Tartu förvarade delen av det livländska generalguvernementsarkivet? Det som finns i Riga är betydligt mer omfattande och innehåller bland annat en stor mängd skrivelser från generalmajor Schlippenbach (LVVA, fond 7349, op. 1, vol. 281–282). Särskilt belysande är breven av den 12 och 22 maj 1704, vilka tydligt visar den missämja som rådde mellan honom och kommandanten Skytte. I Riga förvaras också en mindre samling brev från Skytte till generalguvernör Frölich (LVVA, fond 7349, op. 3, vol. 71). Däri återfinns just en sådan renskrift av det chiffrerade brev från kommandanten till Schlippenbach av den 4 juli 1704 som författaren efterlyser (s. 148, n. 325).

Laidres bok är trots anmärkningarna ett glädjande tillskott, i synnerhet för perioden 1704–1708. Detta skulle dock ha blivit ännu större om boken redan från början hade skrivits med den ambition som titeln antyder, det vill säga att skildra Dorpats historia åren 1700–1708. Genom att skära bort den i sammanhanget något aparta historiografiska epilogen *Peter and Charles in the mirror of history* skulle det kanske då också ha kunnat beredas plats åt en presentation av staden såsom den tedde sig vid det stora nordiska krigets utbrott. Som boken nu blivit utformad kastas läsaren i stället huvudstupa in i storpolitik och krig.

Bengt Nilsson

Michael H. Lindgren, *Christopher Polhems testament: berättelsen om ingenjören, entreprenören och pedagogen som ville förändra Sverige* (Stockholm: Innovationshistoria Förlag, 2011). 301 s.

Michael Lindgrens bok om Christopher Polhem (1661–1751) är en populärhistorisk biografi av relativt traditionellt snitt, i alla fall om man utgår från de historiska perspektiven som finns representerade. Samtidigt är det en

fantastisk prestation om man tar hänsyn till det omfattande forskningsarbete i arkiv och museer, bibliotek och modellsamlingar, som ligger till grund för monografen. Det som kanske mest av allt imponerar är de många och fina illustrationerna liksom den sakkunniga tekniska ledning som Lindgren bistår med när han ledigt och lätt redogör för Polhems olika insatser på teknikens, pedagogikens och ekonomins områden. Härvidlag är det ingen tvekan om att denna nya Polhemsbiografi bidrar med något nytt i jämförelse med de två tidigare: Samuel E. Brings *Christopher Polhem* (1911) och Sten Lindroths *Christopher Polhem och Stora Kopparberget* (1951), båda tidigare liksom denna tredje intressant nog resultat av ett polhemsjubileum.

Här får vi nära följa Polhems fascinerande levnadsöde från hans uppväxt på Gotland över hans strävsamma tid som dräng och senare fogde på Södertörn, sedan som student och stipendiat i Uppsala till pension från Bergskollegium och senare också utnämning till direktör över bergsmekanismen vid Bergskollegium, konstmästare vid Stora Kopparberget, innehavare av privilegium för manufakturverk i Stjärnsund och kommerseråd vid Kommerskollegium med en adelstitel som kronan på verket. Det är inte konstigt att Polhems kreativa förslag och konstruktioner inte alltid realiserades fullt ut, det fanns helt enkelt alldeles för mycket att ta itu med. Samtliga dessa livsskeenden är i alla fall ingående beskrivna och ledsagade av citat från Polhems egna manuskript och tryckta skrifter. Förmodligen hade Polhem själv varit ganska nöjd med denna hyllning även om beskrivningarna ibland är anakronistiska, detta tillhör nu kanske en av populärhistoriens förbannelser. Faktiskt var samtliga tre bestämningar av Polhems yrkesverksamhet i biografins undertitel okända för Polhems egen tid eller betydde då något annat.

Syftet med boken är att presentera en samlad, översiktlig bild av Polhem i samband med att det förra året var 350 år sedan han föddes.